

RECENZJE KSIĄŻEK

Bruno P. Kremer, Hecke, Gartenweg und Blumenwiese. Lebensräume im Naturgarten passend bepflanzten (Żywopłot, droga w ogrodzie i łąka kwiatowa. Obszary życia w ogrodzie naturalistycznym z odpowiednio zasadzonymi roślinami), ss. 296, Bern 2017, Haupt Verlag, ISBN 978-3-258-08000-0, www.haupt.ch.

Bruno P. Kremer jest cenionym autorem książek botaniczno-ogrodniczych, wykładowcą Instytutu Biologii na Uniwersytecie w Kolonii i współtwórcą koncepcji ogrodu naturalistycznego, krytykującym dotychczasowe koncepcje ogrodnicze. Najnowszą książkę Kremera *Żywopłot, droga w ogrodzie i łąka kwiatowa. Obszary życia w ogrodzie naturalistycznym z odpowiednio zasadzonymi roślinami* opublikowało renomowane wydawnictwo Haupt Verlag.

We wstępie „Po co taka książka?” autor zwraca uwagę na praktyczne jej aspekty, a ogrody naturalistyczne przedstawia jako „bogate w gatunki kolorowe wyspy ekologiczne z kwiatami, odwiedzającymi je owadami i innymi sympatycznymi gośćmi ogrodu”.

Książka składa się z dwunastu rozdziałów: *Ogród naturalistyczny – niezbędna alternatywa, Drzewa, żywopłoty i zarośla, Grupy roślin przy brzegach ogrodów w punkcie rozważań, Rabata z wysokimi bylinami – raj (nie tylko) w czasie lata, Na słonecznym skłonie – życie po stronie pełnej światła, Suche murki – o życiu w szczelinach, Ziola na spiralach ziółowych, Łąka kwiatowa we własnym ogrodzie, Kwietne trawniki – barwa jest ważna, Udoskonalic cieniste części ogrodów, Ożywianie brzegów stawów dzikimi roślinami, Czego jeszcze potrzebuje ogród? i Zakończenia: O dalszym pogłębieniu wiedzy, Źródła zaopatrzenia dla krajowych roślin i nasion (wybór), Źródła fotografii, Skorowidz nazw roślin niemieckich i łacińskich.*

Na wstępie Kremer przedstawia charakterystykę ogrodu naturalistycznego, stanowiącego praktyczną i skuteczną ochronę środowiska, w którym spontanicznie rozwija się świat zwierzęcy. Trzeba zaznaczyć, że już tradycyjne ogrody chłopskie wykazywały wiele takich cech.

W ogrodach naturalistycznych uprawia się drzewa, żywopłoty i tworzy się zarośla. Występuje w nich szereg drzew i krzewów rodzimych, z których wiele ma owoce jadalne zarówno dla ludzi, jak i zwierząt. Przy brzegach ogrodów sadi się szereg rodzimych bylin, często o pięknych kwiatkach. Dotyczy to także rabaty z wysokimi bylinami, które stanowią „raj” dla owadów, szczególnie w okresie lata. Są to m.in.: orlik pospolity, kozłek lekarski, żywokost lekarski, arcydzięgiel litawor, parzydło leśne, dzwonek brzoskwinolistny, serdecznik pospolity, farbownik lekarski, wro-

tycz pospolity, groszek szerokolistny, ostróżka wysoka, kosaciec bródkowy czy malwa różowa. Inne rośliny uprawia się na słonecznych zboczach, na suchych murkach, w spiralach ziółowych i łąkach kwiatowych z tzw. dzikimi kwiatami. Nieco odmienne są kwiatowe trawniki, gdzie występują rośliny trawiaste z niskimi bylinami. W przeciwieństwie do tradycyjnych „czystych” trawników, trawniki kwiatowe stanowią prawdziwą przestrzeń życia dla wielu małych zwierząt, zwłaszcza owadów, ale także małych ptaków. Do niedawna cieniste zakątki ogrodów były „puste” lub porośnięte ubogą roślinnością, a obecnie pojawia się tam wiele roślin np. o charakterze leśnym, m.in. czosnek niedźwiedzi, pokrzywa zwyczajna, dzwonek szerokolistny, barwinek mniejszy, przylaszczka pospolita, kokorycz pusta, miódunka plamista, konwalia majowa, szalwia kleista, glistnik jaskółcze ziele, groszek wiosenny, szczawik zajęczy, bodziszek cuchnący i bodziszek leśny, lilia złotogłów, czyściec leśny, sadzic konopiasty i kokoryczka wielkokwiatowa. Na uwagę zasługują także stawy ogrodowe, w których można uprawiać rośliny wodne, a także różnorodne rośliny rosnące nad brzegami stawów.

Ostatnia część książki Kremera poświęcona jest potrzebom zwierząt żyjących w ogrodach, a więc: karmieniu ptaków w zimie, zapewnieniu miejsc gniazdowania i żerowania ptaków, pomocy dla trzmieli i dzikich gatunków pszczół. Miejscem życia dla wielu gatunków zwierząt mogą być miejsca kompostowania, a także martwe drewno, jako miejsce życia wielu gatunków owadów (m.in. więcej niż 1000 gatunków chrząszczy).

Książka Kremera zasługuje na uwagę polskich właścicieli ogrodów, w których często panuje mała różnorodność biologiczna. Autor przedstawia zalety zmiany dotychczasowych koncepcji na rzecz ogrodów naturalistycznych i wprowadzania żywopłotów (ochrona i pożywienie dla ptaków), dróg ogrodowych (szczególnie wartościowe dla dzikich pszczół), suchych murków, łąk, trawników kwiatowych, cienistych zakątków i, o ile to możliwe, malowniczych brzegów stawów ogrodowych. Ułatwią to szczegółowe opisy roślin możliwych do zastosowania w poszczególnych strefach.

Książka napisana jest w sposób przystępny i zrozumiały dla czytelników, a liczne barwne fotografie i ryciny są jej znaczącą zaletą. Warto tę dobrze opracowaną książkę przetłumaczyć na język polski.

*Eugeniusz Kośmicki
(Poznań)*

Herausgegeben von Albert Lutz. Mitarbeit Hans von Trotha, Gärten der Welt. Orte der Sehnsucht und Inspiration (Ogrody świata. Miejsca tęsknoty i inspiracji). Museum Rietberg Zürich, Wienand Verlag, Köln und Autoren 2016, ss. 320, ISBN 978-3-86832-310-8.

Ogrody i parki, bez względu na czasy i kultury, to miejsca magiczne i marzenia o ziemskim raju. Z tym tematem zmierzili się Albert Lutz i Hans von Trotha w książce *Ogrody świata. Miejsca tęsknoty i inspiracji*. Składa się ona z rozważań wstępnych dotyczących tworzenia ogrodów i tęsknoty za rajem, po której następuje 5 części: *Ogrody Orientu. Egipt – Mezopotamia – Persja; Ogrody na Dalekim Wschodzie. Chiny – Korea – Japonia; Ogrody w Europie. Ogrody w Średniowieczu – ogrody renesansu – ogrody baroku – ogród krajobrazowy; Ogrody artystów. Spitzweg – Monet – Liebermann – Klee – Dietrich – Giacometti; Ogrody w literaturze*. Wycieczkę po ogrodach zamyka Skorowidz przedstawionych dzieł i rycin zawartych w katalogach, literaturze i krótka charakterystyka omawianych autorów.

W 1914 ukazała się epokowa *Historia sztuki ogrodniczej* M. L. Gothein, przedstawiająca kulturę ogrodniczą Egiptu, Azji i Europy, natomiast *Ogrody świata* Lutza i von Trotha, to aż 30 historii ogrodniczych.

Już dawno pojawiło się przekonanie, że „wynalazcą” ogrodów był arkadyjski pasterz Lycas (w ujęciu poety i malarza S. Gessnera, 1730-1788). Opisany w Biblii Eden uchodził za cud natury i dzieło Boga. Często próbowano przedstawiać Eden w formie realnego obiektu w Mezopotamii (m.in. jezuita A. Kircher). Natomiast rzeczywiste ogrody pojawiły się 600 lat p.n.e w Pasargadae na obszarze Persji. W buddyzmie i taoizmie także znane są pojęcia niebiańskich pałaców i ogrodów.

W części *Ogrody Orientu* omówiono ogrody Egiptu, Mezopotamii i Persji. Najstarsze z nich znajdowały się na obszarze Egiptu i pochodziły z czasów panowania faraonów. Szkielet takich ogrodów znaleziono m. in. w grobach burmistrzów Teb (zwłaszcza burmistrza Sennefera). Wiele dyskusji wzbudza „wiszące ogrody Babilonu”. Takie ogrody nie istniały jednak w Babilonii, ale na obszarze Asyrii, zwłaszcza Niniwy (szczególnie ogród króla asyryjskiego Sanheriba, określany jako „cud wszystkich cudów”). Wody do tych ogrodów doprowadzano z gór Kurdystanu oddalonych 90 km od Niniwy, wykorzystując ówczesne osiągnięcia techniczne. Persja uchodzi za ważny kraj w historii ogrodów. Na szczególne miejsce zasługuje ogród Bagh-e Fin, który ukształtował się w okresie panowania dynastii Safawidów i Kadżarów i nawiązywał do koncepcji raju. Pałace, ogrody i ich otoczenie były często przedstawiane w malarstwie miniatur w latach 1300-1700. Przykładem może być historia perskiego księcia Homaya i chińskiej księżniczki Homayuny.

Mało znane w Europie są ogrody Dalekiego Wschodu, a więc Chin, Korei czy Japonii. Autorzy omawiają osiem koncepcji ogrodniczych z Dalekiego Wschodu, w tym ideę ogrodu Tao Yuanminga (365-427), jako miejsca schronienia się przed światem, oraz

ogród przezornego urzędnika, przedstawiony w albumie malarza Wen Zhengminga (1470-1559), służący kontemplacji i aktywności artystycznej. Uważa się często, że lata około 1600 r. były złotą epoką klasycznego chińskiego ogrodu. W Chinach powstały wtedy setki ogrodów określanych jako ogrody Zhi (w pobliżu miast Nanjing, Suzhou i Hangzhou). Ilustruje je album Zhang Honga (1577-1652). Natomiast w XVIII w. założono pierwszy europejski ogród dla cesarza Chin jako „ogród wiecznej wiosny” (około 350 ha), który jednak został później zniszczony. Z Korei wywodzi się ogród eremitów (w okresie królestwa Joseon 1392-1897), a z Japonii ogród skalny (jako przykład Ryoan-ju w Kyoto), który był częścią klasztoru Zen. Ogród ten wywarł duży wpływ na ogrody Europy i Ameryki. W Japonii ukształtowały się także suche ogrody, które stały się symbolem narodowej tożsamości Japończyków. Duże znaczenie dla rozwoju ogrodów w Japonii miała *Księga o owadach* Kitagawy Utamaro. Była poświęcona relacjom pomiędzy roślinami a owadami, a ukazała się po raz pierwszy w 1788 r.

W Europie sztuka ogrodnicza rozwijała się od dawna. Autorzy omówili rozwój ogrodów w ujęciu historycznym (ogrody w Średniowieczu, w okresie renesansu, baroku i ogrody krajobrazowe). W ogrodzie średniowiecznym znajdował się: ogród lekarski, warzywny, ziołowy i owocowy. Za ojca ogrodu średniowiecznego uznawany jest Walahfried Strabo (plan ogrodu na Wyspie Reichenau i przy Klasztorze St. Gallen), a pisali o nich także: Hildegarda z Bingen, Albert Wielki i Pietro de Crescenzi. Dużą rolę w ogrodach średniowiecznych odgrywały róże jako symbol kultu maryjnego i miłości. Ze Średniowiecza znane są kolorowe dywany, często z motywami roślinnymi. Najbardziej znany jest kolorowy dywan z Kolegium Benedyktyńskiego w Sarnen (Kanton Obwalden).

W okresie renesansu sztuka ogrodnicza rozwijała się bardzo szybko. Od XIV do XVI w. zaczęły powstawać wielkie wille z ogrodami. Pojawiły się także ogrody botaniczne (jako pierwszy w 1545 r. w Padwie) na obszarze Włoch i Niemiec. Duże zasługi dla rozwoju ogrodnictwa miał Conrad Gessner, lekarz i przyrodnik, interesujący się szczególnie roślinnością Alp.

Odmienny charakter miała sztuka ogrodnicza w okresie baroku. Do najbardziej znanych architektów ogrodniczych należy André Le Notre (1613-1700), opierający się na założeniach geometrii i racjonalizmie. Do szczególnie znanych osiągnięć ogrodniczych należą: Vaux-le-Vicomte i Wersal. W ciągu XVIII i XIX w. ukształtował się ogród krajobrazowy, w tym wyraźnie dominujący angielski ogród krajobrazowy. Na obszarze Niemiec książę Hermann von Pückler-Muskau (1785-1871) stworzył znane parki w Muskau. Duże znaczenie w rozwoju ogrodu krajobrazowego miał Zürich (tutaj m. in. S. Gessner), gdzie powiązано poezję, rzemiosło i praktykę ogrodniczą. Jest to widoczne w ogrodzie Rietterpark, który powstał w 1855 r.

Wielu artystów było także ministrami sztuki ogrodniczej, szukając natchnienia w pięknych ogrodach. Należą do nich m.in.: Claude Monet, Max Liebermann, Paul Klee, Adolf Dietrich czy Alberto Gia-

cometti. Nowoczesna historia malarstwa wiąże się ściśle z twórczością Claude Moneta (1840-1926). Poszukiwał on równowagi pomiędzy malarstwem a sztuką ogrodniczą, a ogród Giverny uchodzi za symbol sztuki ogrodniczej. Ogród malarza Maxa Liebermanna (1847-1935) przy berlińskim Wannsee porównywalny jest z ogrodem Moneta. Sztukę ogrodniczą z malarstwem łączył też Szwajcar Paul Klee, którego interesował rozwój i przemijanie roślin. Natomiast Adolf Dietrich (1877-1957) zajmował się malowaniem ogrodów swoich sąsiadów w małej wsi Berlingen, a Alberto Giacometti szukał inspiracji w swoim ogrodzie w szwajcarskich górach.

W opracowaniu *Ogrody świata* zamieszczono także niewielkie fragmenty znanych dzieł poświęconych ogrodom, m. in.: J. Milton *Raj utracony*, Cao Xuegin *Marzenia o czerwonej komnacie*, S. Gessner *Lycas, albo wynalazek ogrodów* i H. Hofmannsthal *Ogrody*.

Ogrody świata zasługuje na uwagę polskich czytelników. Zawiera wiele cennych informacji dotyczących historii ogrodów, zarówno w ujęciu geograficznym, jak i historycznym. Warto książkę tę spopularyzować jako cenną pomoc dla specjalistów i szerokiego grona miłośników ogrodów.

Eugeniusz Kośmicki
(Poznań)

Piet Oudolf mit Noël Kingsbury, Neues Gartendesign mit Stauden und Gräsern (Nowy wzorzec ogrodów z bylinami i trawami), 276 Farbfotos, Deutsche Ausgabe, Übersetzung: L. G. Neubert – Mader und U. Grenzwürker, Stuttgart (Hohenheim) 2015, ss. 160, Eugen Ulmer KG, ISBN 978-3-8001-7892-6, www.ulmer.de

Holender Piet Oudolf zalicza się do najbardziej znanych i podziwianych projektantów ogrodów. Równie znany jest Brytyjczyk Noël Kingsbury. Obaj stoją na czele międzynarodowego ruchu projektowania ogrodów i stosowania nowych interesujących nasadzeń roślin, określanego jako „New wave planting”. Są także autorami książki *Nowy wzorzec ogrodów z bylinami i trawami*, w której opisują nowatorskie metody projektowania. Całość ilustruje 276 barwnych fotografii. Na opracowanie składają się: „Wprowadzenie”, „Paleta stosowanych roślin”, „Kompozycje roślinne”, „Nastroje w ogrodach”, „Nasadzenia roślin i vegetacja” oraz „Leksykon roślin”, „Skorowidz roślin”, „Źródła barwnych fotografii” i „Podziękowania”.

We „Wprowadzeniu” Kingsbury przedstawia metody pracy Pieta Oudolfa, który bardziej koncentruje się na bylinach i ich barwnych kwiatach niż na roślinach drzewiastych. Omawia także osiągnięcia znanej ogrodniczki brytyjskiej Beth Chatto, promującej gatunki dotychczas ignorowane przez ogrodników, m. in. astry, jarzmianki, pysznogłówki, czy rośliny z rodziny baldaszkowatych.

W części „Paleta stosowanych roślin” przedstawiono gatunki i odmiany wykorzystywane w nasadzeniach, które można podzielić na podstawie formy kwiatów i liści, tekstury liści oraz barwy kwiatów.

Część „Kompozycje roślinne” poświęcono kombinacjom form roślin i ich barw, roślinom strukturalnym i tzw. wypełniaczom luk. Nie zapomniano o trawach i roślinach baldaszkowatych. Podczas tworzenia kompozycji szczególną uwagę należy zwrócić na: powtarzanie i rytmy roślin, odpowiednie planowanie nasadzeń oraz naturalne nasadzenia bylin we wszystkich porach roku. Nadają się do tego rośliny z atrakcyjnym ulistnieniem, łodygami i nasiennikami, a także rośliny późno kwitnące. Autorzy podkreślają znaczenie roślin jako elementów architektury ogrodniczej.

Kolejna część poświęcona jest „Nastrojom” w ogrodach, które można wyznaczyć przy pomocy roślin. Nastroje te wiążą się m.in. ze światłem, ruchem roślin i ich wysokością, harmonią barw i symboliką.

Część „Nasadzenia roślin i vegetacja” podzielono na okresy vegetacji: „Narodziny – wiosna”, „Późna wiosna”, „Życie – wczesne lato”, „Pełnia lata”, „Późne lato”, „Śmierć – wczesna jesień”, „Jesień”, „Późna jesień” i „Zima”. We wszystkich tych okresach kwitną i rozwijają się różne byliny. Szczególnie dużo roślin kwitnie w okresie późnego lata. Także w okresie zimy ogrody mają wiele uroku, a zwłaszcza pięknie wyglądają wtedy nasienniki miskantów i mikołajków.

Najważniejsze zasady nasadzeń to: uwzględnienie potrzeb roślin i ich estetyczny ład przestrzenny i czasowy, nowoczesne kształtowanie ogrodów oparte na zrównoważonej dynamice przebiegu vegetacji i naturalnym pięknie, a także powiązania praktycznej wiedzy o roślinach i ogrodach z wrażliwością artystyczną.

Zamieszczony w książce „Leksykon roślin” znacznie ułatwia wybór oryginalnych gatunków i odmian bylin upiększających ogród.

Wysoko oceniam książkę Pieta Oudolfa i Noëla Kingsbury’ego ze względu na jej oryginalność i estetykę, m.in. liczne, barwne fotografie. Niesłychanie przydatne są zalecenia w zakresie projektowania i utrzymywania ogrodów. Warto przetłumaczyć ją na język polski, gdyż może być cenną pomocą dla specjalistów w zakresie ogrodnictwa i architektury ogrodniczej, a także dla szerokiego grona miłośników ogrodów i roślin.

Eugeniusz Kośmicki
(Poznań)

Jonas Reif, Christian Kress, Jürgen Becker, Blackbox Gardening, Mit versamenden Pflanzen Gärten gestalten (Uprawianie ogrodów jako czarnej skrzynki. Kształtowanie ogrodów przy pomocy wysiewających się roślin), Stuttgart 2014, Verlag Eugen Ulmer KG, ss. 192, ISBN 978-3-8001-7538-3, www.ulmer.de.

Współczesny ogród powinien być barwny, obficie kwitnący i pełen niespodzianek. Można to osiągnąć wysiewając do gruntu nasiona licznych gatunków. Taki ogród stanowić będzie swego rodzaju czarną skrzynkę (blackbox-gardening) uwzględniającą dynamikę i przypadek. Ten typ ogrodu można oczywiście łączyć z ogrodem tradycyjnym.

Takie właśnie ogrody są treścią książki *Uprawianie ogrodów jako czarnej skrzynki. Kształtowanie ogrodów przy pomocy wysiewających się roślin* opracowanej przez trzech wybitnych specjalistów. J. Reif jest redaktorem naczelnym czasopisma „Gartenpraxis”, Ch. Kress jest właścicielem Ogrodnictwa Sarastro Stauden w Innkreis w Górnej Austrii, a J. Becker należy do najbardziej znanych fotografów ogrodów.

Opracowanie składa się z pięciu rozdziałów: „Co to jest blackbox-gardening?”, „Pozwólcie zacząć gry”, „Strategie opieki i kształtowania”, „Rośliny blackbox” i „Załącznika”.

W krótkiej przedmowie autorzy wskazują na konieczność uwzględniania uwarunkowań przyrodniczych w zakładaniu i funkcjonowaniu ogrodów i charakteryzują zasadę „czarnej skrzynki”. Wskazują, iż ogrody takie są: korzystne dla niecierpliwych, gdyż rośliny kwitną obficie już w pierwszym i drugim roku, rośliny nie wymagają ciągłego przycinania i podpierania, możliwe jest łatwe dodanie innych gatunków i usunięcie zbędnych, nie mają ograniczeń terenowych, są różnorodne, nie są zbyt drogie i nadają się dla początkujących.

W drugiej części omawiane są nasiona, tzw. rośliny inicjujące, oraz warunki przygotowania ogrodu. Autorzy przedstawiają także Wolframa Kunicka jako „pioniera pionierów” i jego ogród w Bornheim oraz ogród Het Vlackeland utworzony przez Madelien van Hasselt w prowincji Zeeland w Holandii.

Trzecia część książki poświęcona jest strategiom opieki i kształtowania ogrodów blackbox. Na uwagę, według autorów, zasługuje: tworzenie bogatych łąk kwiatowych, suche i ubogie murawy, tworzenie nasadzeń roślin w szczelinach skalnych i rabat na oknach skalnych. Pamiętać należy, że działalność ogrodnicza ma w tych ogrodach charakter ciągły, począwszy od stadium kiełkowania roślin, aż do wypadania nasion do gleby. Autorzy szczegółowo analizują ogród Waltham Place w Londynie, określane jako „współpracujący z przyrodą”, gdzie samowysiewające się rośliny odgrywają istotną rolę. Jest on podzielony na wyraźne części: dżungla bylinowa z dużymi bylinami, część pośrednia z żywopłotami bukszpanów, drogami i stawem oraz powierzchnia żwirowa z wieloma wysiewającymi się roślinami. Waltham Place uznany został w 2011 r. za najpiękniejszy ogród Anglii.

Ostatnia część opracowania poświęcona jest roślinom blackbox. Dzieli się je na gatunki odpowiednia do: szczelin skalnych, rabat żwirowych i rabat na oknach skalnych, rabat kwiatowych, słonecznych nasadzeń bylinowych oraz do półcienia i pełnego cienia. Wszystkie te grupy roślin zostały szczegółowo omówione w książce

Należy podkreślić wysokie walory merytoryczne i popularyzatorskie książki *Uprawianie ogrodów jako czarnej skrzynki. Kształtowanie ogrodów przy pomocy wysiewających się roślin*. Autorzy wskazują na możliwości tworzenia nowych interesujących ogrodów, a także wykorzystania wielu samowysiewających się roślin. Książka J. Reifa, Ch. Kressa i J. Beckera jest

niewątpliwie ważna dla specjalistów-ogrodników, a także dla szerokiego grona miłośników ogrodów i roślin.

Eugeniusz Kośmicki
(Poznań)

Serge Schall, *Parfümpflanzen, Eine kleine Geschichte der Parfümerie (Rośliny perfumeryjne. Krótka historia rozwoju produkcji perfum)*. Übersetzt von Ulricke Kirsch, *Deutschsprachige Ausgabe, Bern 2017, Haupt, ISBN 978-3-258-08026-0, ss. 152, www.haupt.ch*

Serge Schall, znany francuski ekspert w dziedzinie roślin perfumeryjnych i perfum, jest autorem wielu książek poświęconych roślinom i ogrodom, a także współpracownikiem wielu czasopism. Najnowsza, to niezwykle ciekawa książka *Rośliny perfumeryjne. Krótka historia rozwoju produkcji perfum*. Składa się z: „Przedmowy”, „Krótkiej historii perfumerii”, „Portretów roślin perfumeryjnych” oraz sposobów „Wytwarzania substancji zapachowych”. Zamykają ją informacje o autorze, „Wskazówki literaturowe” i „Skorowidz rzeczowy”.

W „Przedmowie” Schall omawia możliwość rozpoznawania zapachów przez ludzi (10000 zapachów), znaczenie biologiczne zapachów w życiu człowieka i zwierząt, ograniczenia zmysłu powonienia oraz znaczenie zapachów w życiu codziennym. „Krótka historia perfumerii” to przegląd rozwoju uprawy roślin perfumeryjnych i sposoby wytwarzania perfum. Składają się na nią: „Perfumy dla wszystkich”, „Aromaterapia w antyku”, „Perfumy w Średniowieczu”; „Colbert, Ludwik XIV i następcy”, „Przemysłowe wytwarzanie perfum” oraz „O roślinach we flakonie”.

Od wieków znane są rośliny, które służyły celom leczniczym, ale zwracano także uwagę na ich piękny zapach. Często związane były z magią i religią. Aromaterapia była szeroko wykorzystywana w europejskich kulturach starożytnych, a także w Chinach, Indiach, czy Ameryce. Informacje o roślinach aromatycznych w Egipcie znaleziono w sławnym papiirusie Ebersa z 1555 p.n.e. Do najbardziej znanych substancji zapachowych należały: cynamon i akacja, mirra i kadzidło. Stosowano także różnorodne mieszanki ziół i przypraw. Wśród Greków i Rzymian nastąpił dalszy rozwój wiedzy o roślinach aromatycznych. U Greków, którzy znali 500 roślin aromatycznych, pojawiły się perfumy medyczne. W starożytnym Rzymie aromaty stosowano w higienie ciała. Wiedza ta rozwijała się także na obszarze Państwa Bizantyjskiego i starożytnej Persji.

W Średniowieczu substancje zapachowe były stosowane w czasie epidemii i do higieny. W 1370 r. pojawił się alkoholowy wyciąg z rozmarynu (*Aqua Reginae Hungariae*), stosowany jako perfumy.

W okresie Renesansu, ze względu na zapotrzebowanie, nastąpił szybki rozwój produkcji perfum, który trwał także w czasie panowania Ludwika XIV. Pojawiło się wtedy wiele nowych, egzotycznych przypraw i środków zapachowych. Od XVIII w. rozpoczęto

produkcję perfum na skalę przemysłową, wykorzystując wszystkie części roślin.

Współcześnie znanych jest 7 rodzin perfum: zapachy kwiatowe, cytrusowe, Fougère (zapach drewna i lawendy), Chypre (zapach mchu dębowego z zapachem owocowym i kwiatowym), drewna, ambry, orientalne i zapachy skóry.

Kolejny rozdział książki przedstawia najważniejsze rośliny perfumeryjne, do których należą m.in.: bazylia pospolita, pomarańcza bergamota i gorzka, koper włoski, goździkowiec wonny, kocanka, imbir, kosaciec florencki, jaśmin, kardamon, lawenda, konwalia, mandarynka, yerba mate, wiele gatunków i odmian mięty, szalwia muszkatołowa, narcyż, goździk, kilka gatunków róż, pelargonja, czarna porzeczka, anyż, tuberoza, wanilia, fiołek, cytryna, trawa cytrynowa czy werbena cytrynowa.

Do bardzo egzotycznych przypraw i perfum należą: balsamowiec mirra, osmant pachnący, paczuli, drzewo sandałowce, kadzidło, kilka gatunków cedrów i cynamonowców i cyprysów.

Niestety współczesne perfumy straciły naturalność, gdyż wytwarzane są często ze składników syntetycznych.

Książka *Rośliny perfumeryjne. Krótka historia rozwoju produkcji perfum* to pozycja bardzo interesująca, dobrze napisana i bogato ilustrowana. Warto polecić ją czytelnikom.

Eugeniusz Kośmicki
(Poznań)

Albrecht Ziburski, Gärten auf dem Lande. Gartenkunst gestern und heute (Ogrody na obszarach wiejskich. Sztuka ogrodnicza wczoraj i dzisiaj), Stuttgart 2014, Eugen Ulmer KG, ss.180, ISBN 978-3-8001-7952-7, www.ulmer.de.

Albrecht Ziburski, od ponad 20 lat należy do najbardziej znanych autorów książek ogrodniczo-botanicznych w Niemczech. Od 2006 r., razem z żoną Ute Ziburski, prowadzi Ogród Morriem na obszarze Wesermarsch koło Oldenburga (Dolna Saksonia).

Książka Ziburskiego *Ogrody na obszarach wiejskich. Sztuka ogrodnicza wczoraj i dzisiaj* jest obszerną i bogato ilustrowaną (155 barwnych fotografii) monografią ogrodów tradycyjnych. Jej kolejne rozdziały to: „O ogrodach chłopskich i sztuce ogrodniczej”, „Ogrody chłopskie na obszarze Hochschwarzwald (Wysokiego Szwarzwaldu)”, „Wzorzec baroku – ogrody chłopskie w Dolinie Emmental”, „Reprezentacyjne ogrody w Niemczech Północno-Zachodnich”, „Ogrody bogatych chłopów z Artlandu”, „Slingertuinen w Oldambt”, „Ogrody chłopskie XX stulecia”, „Ogrody, krajobraz i naturalność”, „Nowe ogrody z szeroką perspektywą” oraz „Szanse dla sztuki ogrodniczej i ogrody na obszarach wiejskich”.

Część pierwsza : „O ogrodach chłopskich i sztuce ogrodniczej” ma charakter wstępny i omawia historię powstawania ogrodów wiejskich na tle przemian kulturowo-ekonomicznych. Najwięcej wzorów historycznych ogrodów znajduje się na obszarze Anglii, Fran-

cji, Holandii, Szwajcarii i Niemiec. Autor podkreśla, że obecnie mamy do czynienia z renesansem ogrodów chłopskich i sztuki ogrodniczej na obszarach wiejskich.

W kolejnych rozdziałach autor w ciekawy sposób przedstawia historię i rozwój ogrodów wiejskich w wybranych rejonach Niemiec. Jeszcze w połowie XX w. większość gospodarstw rolnych w Wysokim Schwarzwaldzie była samowystarczalna, a w ogrodach dominowała uprawa warzyw lub roślin dla celów leczniczych. Z kolei w bogatej Dolinie Emmentalu już w XVI w. pojawiały się ogrody nawiązujące do francuskich ogrodów barokowych.

Na uwagę zasługują także reprezentacyjne ogrody w Północno-Zachodnich Niemczech, a ich typową cechą są drzewa owocowe i ozdobne. Ogrody stały się „wizytówką” gospodarstw rolnych, a ogrody chłopskie nawiązywały do krajobrazowych rozwiązań angielskich. W ogrodach z rejonu Artlandu znane były strzyżone drzewa, tzw. ogrody topiary, z charakterystycznymi „figurami” cisowymi, które obecnie z wielkim pietyzmem pielęgnuje się i odtwarza. Ciekawe ogrody spotkać można było na obszarze fryzyjskiej gminy Oldambt (na wschód od miasta Groningen) w Holandii. Ogrody krajobrazowe w Oldambt stanowiły wizytówkę bogatych rolników. One także są dziś odnawiane i pielęgnowane, a ich przykładem jest ogród rodziny Vroom.

Ogrody chłopskie pojawiały się także w Hamburgu. Według klasycznych wzorców, malarz Max Liebermann zbudował swoją letnią willę w Berlinie, gdzie stworzono ideał takiego właśnie ogrodu.

Trzydzieści lat po wojnie „odkryto” ponownie hamburski ogród wiejski, co znalazło wyraz w tworzonych skansenach m.in. Freilichtmuseum Kiel Molfsee czy Museumsdorf Cloppenburg, a w ogrodzie Klosterkielhof w Hude koło Oldenburga założonego przez architekta ogrodowego J. Winklera i jego żonę Lisę. Ogród rodziny Winklerów stał się wzorcem w zakresie kształtowania ogrodów w latach 70. i 80. XX w. W tym samym czasie Rosemary Verey założyła w Anglii ogród Barnsley House jako wzorzec ogrodu kuchennego.

Pierwsze ogrody krajobrazowe pojawiły się w Anglii w Rousham (około 1730), a za ich twórcę uznaje się Williama Kenta. 150 lat później nastąpiły kolejne zmiany w zakresie naturalnego kształtowania ogrodów. Przeprowadził je William Robinson, który włączył byliny, krzewy i rośliny cebulkowe do ogrodowych układów architektonicznych. Jest on także autorem 2 książek: *The English Flower Garden* i *The Wild Garden*, w których zwrócił uwagę na artystyczne kształtowania ogrodów z bylinami, roślinami drzewiastymi i harmonijnymi barwami.

W latach 30. ubiegłego wieku Jens Jensen rozwinął w USA koncepcję ogrodu preriowego. Znalazł on naśladowców w Europie. W latach 60. Beth Chatto rozwinęła koncepcję ogrodu żwirowego i przyjęła idee: prawidłowa roślina dla odpowiedniego stanowiska, traktując działalność ogrodniczą nie jako naukę, ale jako sztukę. Podobne stanowisko reprezentują ogrodnicy holenderskiej grupy „Dutch Wave”, a jej członek,

Piet Oudolf, stał się najbardziej znanym przedstawicielem nowego nurtu ogrodnictwa w XXI w., zwracającym uwagę nie tylko na pojedyncze rośliny, ale na kształtowanie całej struktury ogrodu.

Albrecht Ziburski w swej książce omawia także liczne współczesne ogrody, w których ma miejsce powiązanie z otaczającym krajobrazem.

Książka Albrechta Ziburskiego *Ogrody na obszarach wiejskich. Sztuka ogrodnicza wczoraj i dzisiaj* zasługuje na uwagę polskich czytelników. Jest ciekawa, bogato ilustrowana i może stać się przewodnikiem dla osób szukających wskazówek do tworzenia ogrodów na obszarach wiejskich.

Eugeniusz Kośmicki
(Poznań)